

Olga Supek-Zupan

Od teorije do prakse i nazad Mogućnost marksističkog shvaćanja u etnologiji

U našoj etnološkoj praksi još uvijek se osjeća podjela na one koji »teoretiziraju« i one koji su »dobri terenci«. Sama sam bila mnogo puta »poučena« da mladi moraju još mnogo terena vidjeti i osjetiti prije nego što mogu početi donositi bilo kakve zaključke. Analogno tome kaže se da i čitava orijentacija etnološke znanosti u nas treba da bude sakupljanje materijala, a buduće generacije, koje valjda neće imati šta sakupljati, morat će silom prilika početi misliti i sintetizirati ono što smo im mi ostavili u amanet.

Mišljenja ove vrste potpuno su neosnovana — ne samo što čitavu našu znanost ostavljaju bez ikakve perspektive, nego joj oduzimaju i znanstveni karakter. Svaka znanstvena djelatnost treba da bude jedan KONTINUUM — od najopćenitijih filozofijskih postulata, preko širih teorijskih koncepcija i usmjerenja, do sasvim konkretnih istraživačkih strategija i istraživačke prakse, odnosno »terena«. Idealno bi bilo kada bi znanstvena aktivnost svakoga od nas obuhvaćala sve te stupnjeve. No potpuno sam svjesna da to nije moguće i da će taj kontinuum, barem na individualnom nivou, uvijek ostati samo ideal. Međutim, on se mora postići na ukupnom znanstvenom području, kolektivnim naporom istraživača i u skladu s afinitetom i interesima pojedinaca. U protivnom, možemo se slobodno odreći ambicija da etnološki rad smatramo znanstvenim.

Ovaj članak komponiran je analogno opisanom kontinuumu. U prvom dijelu pokušala sam dati teorijske pretpostavke koje opravdavaju marksistički pristup u etnologiji. Drugi dio konkretnije obrađuje neke probleme etnološke metode, osobito one koji su aktualni za nas. Ovdje sam pokušala odrediti odnos etnologije prema društvenoj stvarnosti i operacionalizirati na metodskoj razini teorijske argumente iz prvoga dijela. Konačno, u trećem dijelu članka, na primjeru jednog istraživanja u urbanoj sredini, dala sam ilustraciju izrade strategijskog plana istraživanja kao konkretnog pola gornjeg kontinuumu. Na temelju terenskog iskustva (da ne kažem, »na

vlastitoj koži») osjetila sam kako istraživačka praksa povratno djeluje na teorijski koncept i plan istraživanja, da ga mijenja i daje mu nov smisao. Prema takvoj promjeni treba biti otvoren, a ne nastojati »utrpati« stvarnost u već unaprijed istesane ladice. Jer, teorija i praksa nisu samo krajnji polovi jednog jednosmjernog kontinuuma — oni su u dijalektičkom odnosu prožimanja u svakom vremenskom i prostornom odsječku.¹

I.

Podemo li, dakle, od teorijskog pola znanstvenog kontinuuma, naći ćemo se unutar misaonih okvira koji su nam zajednički s ostalim humanističkim, društvenim, pa i prirodnim znanostima, jer ovdje se radi o fundamentalnim principima naučne djelatnosti. Oni među ostalim uključuju definiranje ciljeva naučne djelatnosti (što je neodvojivo od vrijednosne orijentacije istraživača), principe logičkog mišljenja, konstitutivne principe naučne djelatnosti (objektivnost, pouzdanost, preciznost, uopćenost i sistematičnost), itd. — da ne nabrajam sve ono što bi trebalo s gledišta etnologije obraditi u nekoj široj studiji.² Svim ovim pitanjima bavi se opća teorija istraživanja, metodologija. Ona je samo u nekim aspektima »vlasništvo« etnološke znanosti (kada preispituje ulogu i mogućnosti pojedinih specifičnih etnoloških metoda u odnosu na postavljene ciljeve istraživanja). U glavnom, međutim, ima opći karakter jer se bavi znanstvenom djelatnošću bez obzira na granice među disciplinama i njenim odnosom prema teoriji spoznaje i logici.

¹ Da ne bi došlo do zabune, mislim da je potrebno dati kraće objašnjenje naslova ovog članka. Vremensku sukcesiju koja je implicirana konstrukcijom rečenice »od ... do ... i nazad ...« ne smatram, naravno, karakterističkom principa spoznaje. U suštini se teorija i praksa ne mogu razdvojiti čak ni kao suprotni polovi nekog kontinuuma. Ovdje se, međutim, radi o jednom užem, metodološkom shvaćanju. Naslov se odnosi samo na faktični proces naučnog rada i sukcesiju njegovih faza u vremenu.

Isto tako, neće biti riječi o interakciji teorije i prakse na širem društvenom planu. Oba pojma ovdje imaju uže metodološko značenje i definiraju se u okviru same znanstvene djelatnosti.

² Uzmimo samo jedan konkretan primjer, koji će nam potrebu takve studije učiniti jasnijom.

Koliko smo se puta, nakon određenog vremena provedenog u lutanju od kazivača do kazivača i marljivog bilježenja svega do čega smo mogli doći, zapitali: imam li sada dovoljno »materijala« za jedan »opći« zaključak? Može li se iz ovoga nešto »izvući«? Ili smo možda, da bismo izbjegli ovu neugodnu fazu, već od samog početka postavljali pojedinim kazivačima uopćena pitanja: kako SE kod vas zbivalo ili radilo to i to? A pri tom nismo ni pomislili na bitno pitanje može li se od POJEDINCA tražiti nešto OPĆE? Radi se, dakle, o problemu uopćavanja. Jedna etnološka metodološka studija mogla bi nas podsjetiti najprije na to da je, pored pravila logičkog zaključivanja, svaka generalizacija ovisna o tome kako smo definirali cilj i predmet istraživanja (kao, uostalom, i sve druge faze metodičnog znanstvenog rada) i da nema univerzalnog recepta primjenljivog na sve što radimo. Zatim bih, možda, na nizu primjera posebnih etnoloških istraživanja mogla ilustrirati različite načine uopćavanja u odnosu na različite predmete i ciljeve istraživanja.

Već klasična djela kao što su *Teachings of Don Juan* Carlosa Castanede ili *Amazsonian Cosmos* Gerarda Reichel-Dolmatoffa pokazala su da se do izvanrednih spoznaja i razumijevanja kozmologije, magije, vjerovanja, etnobotanike, etnopsiho-

Svaka znanost, kao način prilaznja svijetu koji je pristupačan čovjekovu iskustvu, neprestano izgrađuje svoju metodologiju, neprestano je mijenja i prilagođuje, prateći promjene u interesima, koncepcijama i predmetima istraživanja. S druge strane, znanost se ne može smatrati zreloom dok nema izgrađen barem osnovni metodološki aparat. Postoje dva načina izgradnje metodologije u znanosti: deduktivan (pretpostavke o primjeni i doseg različiten metoda deduciraju se iz opće teorije kulturnih pojava) i induktivan (postepeno iskustvom utvrđujemo doseg i mogućnosti pojedinih metoda te ih zatim sintetiziramo i nadopunjujemo). U praksi se najčešće isprepleću oba načina (vidi o tome Supek, 1961, 113).

Metode i tehnike dva su najznačajnija dijela metodologije bilo koje znanosti, pa tako i etnologije. Dok su metode primjena temeljnih principa znanstvene djelatnosti na polje etnologije, tehnike su niz specifičnih postupaka za prikupljanje i sređivanje podataka prije nego se logički i statistički obrade (po Goode-Hattu, 1966, 9). Iste metode i tehnike mogu poslužiti za opovrgavanje ili potvrđivanje posve različitih koncepcija ili teorija. Na razini »tehnike znanstvene aktivnosti« najmanje dolazi do sukoba — tu naime postoji jedan posve određen postupak, manje ili više sporazumno prihvaćen od svih istraživača unutar discipline, i pravila koja se moraju poštovati ako se želi biti na znanstvenoj razini. Sistem pretpostavki (hipoteza) mora biti primjeren metodama istraživanja. Međutim, kada se dođe u fazu integriranja rezultata dobivenih različitim metodama i do njihova interpretiranja, teorijski sukobi su mogućii jer se ovdje vrijednosna orijentacija istraživača ne može eliminirati. I u utvrđivanju što će biti kriterij istinitosti također se ne može izbjeći vrednovanje. O objektivnosti i marksističkom kriteriju istinitosti još će biti riječi malo kasnije.

O različitim teorijama u etnologiji i metodama za testiranje njihovih pretpostavki moglo bi se pisati nadugačko i naširoko. Ja ću se zadržati samo na jednoj mogućoj teorijskoj i vrijednosnoj orijentaciji, marksističkoj, i pokušati dati argumente zbog čega mislim da bi ona morala imati odjeka u etnološkoj teoriji i praksi.

logije i sl. nekog naroda (doduše malog i homogenog) može doći intenzivnom suradnjom samo s jednim jedinim kazivačem. Taj posebno talentirani pojedinac nosi u sebi čitavu sliku svijeta kojeg su njegovi sunarodnjaci samo djelomice svjesni i samo ga fragmentarno mogu prenijeti etnologu.

S druge strane, istraživanje pojava koje su dio »društvene strukture« — npr. sistema razmjene, rodbinskog sistema, grupnih rituala, društvene hijerarhije — neminovno traži da u ispitivanju uzmemo »uzorak« pojedinaca koji imaju različite pozicije unutar društveno-kulturnog konteksta. Koliki će biti taj uzorak, ovisi o konkretnoj pojavi koju istražujemo i o cilju istraživanja, ali uz to, naravno, i o sreći i intuiciji etnologa.

Konačno, ako nas zanima učestalost neke pojave ili nekog elementa materijalne i duhovne kulture, broj kazivača ili »slučajeva« može biti tako velik da analiza podataka zahtijeva i statističku obradu. To je slučaj i kada su u fokusu istraživanja varijante nekog fenomena kulture (lingvističkog, folklornog, iz materijalne kulture itd.).

Veoma je važno istaći da se ova tri načina koji omogućuju generalizaciju međusobno ne isključuju, nego se, naprotiv, u etnološkoj praksi često kombiniraju. To je neizbježno, naročito u proučavanju kulturnih pojava unutar suvremenog heterogenog i kompleksnog društva.

Dok to kod nas začudo nije slučaj, etnologija i antropologija u svijetu doživljavaju posljednjih godina renesansu interesa za marksizam, za njegovu svježiu, plodnu i nedogmatsku interpretaciju. Nakon funkcionalizma i strukturalizma, koji su, da ne bude zabune, donijeli mnogo novog i vrijednog, ali su se iscrpili unutar granica svojih mogućnosti i pokazali nemoćnima da odgovore na mnoga bitna pitanja, etnolozi se okreću k jednoj novoj, kritičkoj, praktično-teorijskoj interpretaciji društva i kulture. To naročito vrijedi za francusku i velik dio anglosaksonske etnologije, unutar kojih je, može se slobodno reći, marksistička struja danas najživlja i najjača.

Možda bi bilo pravilnije reći »struje« umjesto »struja«. Nove marksističke »škole«, krugovi i pojedinačni radovi i istraživanja tako su različiti da im je teško prilijepiti jedinstvenu etiketu. Suština diferencijacije između tri glavne struje — strukturalističke, kulturno-materijalističke i humanističke — u različitom je akcentu koji predstavnici tih mišljenja daju »stupovima« Marxove teorijske konstrukcije — društvenoj strukturi, prirodi i čovjeku.

U Francuskoj, izvorištu etnološkog strukturalizma, mlađi su se etnolozi-marksisti razvili djelomično preko kritike te dominirajuće orijentacije, a djelomično pod njenim neizbježnim utjecajem. Tako se kod Mauricea Godeliera, najizrazitijeg predstavnika marksističke etnologije na kontinentu, može sasvim jasno uočiti specifična sinteza Lévi-Straussova strukturalističkog shvaćanja društva i kulture i Marxova historijskog materijalizma (Godelier, 1965, 1966a, 1966b, 1973, 1975. itd.). Međutim, taj je autor pod utjecajem teorijskog antihumanizma filozofa Louisa Althussera (Althusser, 1965), što je uočljivo u njegovu shvaćanju dijalektike i postavljanju »struktura« iznad i iza čovjeka, poput kakve metafizičke neumitnosti. Uz Godeliera najčešće se još u okviru ove struje spominju imena Jonathana Friedmana i Marshalla Sahlinsa. Prvi je studirao neko vrijeme u Americi na Columbia univerzitetu u New Yorku i ovdje došao u oštar sukob s »kulturnim materijalistima« (vidi Friedman, 1974. i Berger, 1976). Drugi je profesor na univerzitetu u Chicagu. Osim što se teorijski približava Godelieru, najsuptilnije je razvio »supstantivno« tumačenje ekonomije primitivnih naroda.³ (Sahlins, 1972).

»Kulturni materijalizam« i strategija istraživanja i objašnjavanja kulturnih pojava koje iz njega proizlaze vezan je uz rad Marvinu Harrisa (Harris, 1968). On je možda najkontroverznija ličnost u suvremenoj američkoj antropologiji. Zanimjao je ulogu dijalektike (koju naziva pukom »retorikom marksista strukturalista«), a tumačenje kulturnih pojava misli da je bolje zasnivati na raznim pozitivnim i negativnim sistemima povratne sprege unutar društva, te između prirodne okoline i društveno-kulturne zajednice. Naglasak je uopće stavljen na prirodne i ekološke faktore. U jednom svom nedavnom članku čak je istakao da »sve što je vrijedno u Marxovu konceptu evolucije i promjene, te u konceptu kompleksne interakcije baze i nadgradnje,

³ Za razliku od »formalističkog«, ovo tumačenje polazi od stajališta da u svim društvima ne mora biti institucionaliziran »racionalni« poriv za gomilanjem, za profitom, za razvijanjem svih mogućih načina da se čovjek domogne »ograničenih« sredstava za održavanje. To je karakteristika buržoaskog društva i tržišne ekonomije. Zbog toga se, prema supstantivistima, kategorije građanske ekonomske znanosti ne mogu primijeniti na proučavanje »primitivnih« ekonomija.

već je posve inkorporirano u neodarvinističke i moderne kibernetičke koncepcije sistema« (Harris, 1975). Kritike upućene Harrisu obično ga proglašuju »vulgarnim marxistom«, »mehanicistom« i krajnjim pozitivistom što se tiče metodologije.

U buci sukoba i argumenata između ova dva najraširenija marksistička shvaćanja u etnologiji manje se čuje o onim raštrkanim pojedincima koji u svoja tumačenja kulturnih fenomena nastoje uključiti i humanističku dimenziju, odnosno »faktor čovjeka«, njegovu svjesnu akciju mijenjanja kulturno-društvene i prirodne okoline. Interes za takav pristup raširen je među mnogim mlađim američkim antropolozima koje sam srela, ali oni ne formiraju neku »školu« ili krug. Dapače, teorijski bi bilo potpuno neopravdano etiketirati ih kao »humaniste« ili bilo što slično, jer marksizam već po svojoj suštini uključuje dimenziju čovjeka pored onih društvene strukture i prirode — svako izdvajanje samo je znak nerazumijevanja. Inače, ova je struja pod utjecajem filozofskoantropoloških radova njemačkih marksističkih filozofa frankfurtskog kruga, onih u Evropi (Horkheimer), kao i onih koji žive u Americi (From, Marcuse). Tu pripada jedan dio pokreta »action anthropology«, odnosno »akcione antropologije«, (inače vezanog uz ime Sol Taxa) koji su nedavno održali internacionalni simpozij u Kolumbiji.

Na kraju, htjela bih još spomenuti pedantan rad L. Kradera na uređenju Marxovih etnoloških bilježaka (**Ethnological Notebooks of Karl Marx** — knjiga je prikazana u broju 11-12 »Narodne umjetnosti«). Mnogima će ovo djelo poslužiti kao koristan izvor originalnih Marxovih misli o različitim problemima kojima se bave.

Nakon ovog veoma sažetog pregleda nove marksističke misli u svjetskoj etnologiji (u stvari, bolje bi bilo reći »zapadnoj«, a zašto je na žalost tako, mislim da je poznato), dat ću sada nekoliko općih postulata marksističkog shvaćanja svijeta, na kojima mislim da bi se trebala zasnivati i marksistička etnologija.

1. Kao prvo, osnovni čimilac oko kojega se centrira bilo koje etnološko istraživanje jest čovjek, čovjek stvaralac svoje sredine, čovjek stvaralac svake kulturne tvorevine. Sve one orijentacije u etnologiji koje su elemente kulture nekog naroda ili neke uže društvene sredine proučavale kao neke sterilne tvorevine po sebi, bez obzira kakvu oni funkciju i značenje imaju za svoje nosioce i u kakvom su odnosu s njima — pokazale su se samo ograničeno korisnima. A kod Marxa upravo je čovjekova priroda, njegovo socijalno biće, njegova ljudskost, koja postoji SAMO U ODNOSU PREMA DRUGIM LJUDIMA I TVOREVINAMA ZAJEDNIČKE KREACIJE, jedan od osnovnih koncepata. Čovjek, priroda i društveno-kulturna sredina tri su kamena temeljca njegove teorijske piramide, i izostavljanjem bilo kojega od njih srušila bi se čitava konstrukcija. Ne treba uopće isticati da su ove tri točke one iste oko kojih se vrte i sve druge do sada poznate etnološke interpretacije fenomena kulture: psihologističke, mentalističke, funkcionalističke, ekološke, kulturološke, itd. Marxova teorija ujedinjuje sva tri aspekta na jedan nov način. Isticanje čovjeka i čak individue kao stvaraoca i inovatora unutar određene društveno-kulturne sredine ima direktnih posljedica za etnološku metodologiju: na primjer, koncentriranje na dubinska istraživanja od-

ređenih užih zajednica, ili čak samo jednog sela, jedne porodice, pa i jednog čovjeka; isto tako, proučavanje varijanata radije nego tipiziranih »kulturnih prosjeka« neke grupe, koji postoje samo na idealnom planu. Budući da kultura kao fenomen egzistira u svakom pojedincu u svom totalitetu (a ne kao djelić mozaika, koje tek studijom mnoštva treba složiti u cjelovitu sliku), i studija jednog jedinog čovjeka može nam otkriti mnogo. Dakle, kako to ističe D. Rihtman-Auguštin u svom članku u ovoj knjizi, treba proučiti stvarne, postojeće varijante radije nego »opću« kulturu, koja je vjerojatno samo apstrakcija!

Jasno je da te metode postoje i mimo marksizma. Ono što će biti za njega specifično jest način na koji ćemo INTERPRETIRATI međusobni odnos: čovjek-društvo/kultura-priroda. Ova interpretacija može biti i marksistička i nemarksistička. Stvar je, međutim, u tome da se u fazi istraživanja ne ispuste iz vida neki aspekti, pa tako i aspekt pojedinca, kako bi kasnije marksističko tumačenje uopće bilo moguće, kako bi se imalo na čemu temeljiti.

2. Marxova dijalektika ujedinjuje prostorno i vremensko, strukturu i njenu transformaciju, dakle dijakronijsko i sinkronijsko. I oko problema usklađivanja (ili čak međusobnog odbacivanja) sinkronijskog i dijakronijskog istraživanja također su se oduvijek lomila koplja u etnološkoj znanosti. Da ostanemo samo unutar već spomenutih struja: »kulturni materijalisti« odbacuju dijalektiku kao razvojni princip i umjesto njega govore o neprestanom mijenjanju, o evoluciji. Tim izbacivanjem transformacija, međutim, oduzima se marksizmu njegova revolucionarnost — a bez revolucionarnosti on i nije više ono što jest: kritično, kritičnoteorijsko poimanje svijeta. Strukturalisti, s druge strane, osiromašuju dijalektiku svodeći je samo na »kontradikcije«. Po Godelieru, na primjer, cilj je antropološkog istraživanja identifikacija temeljnih, nevidljivih »struktura« (tj. proizvodnih snaga i odnosa u proizvodnji), koje su temelj svake društvene formacije, i utvrđivanja »kontradikcija« pomoću kojih se može opisati unutarnja priroda jedne strukture, kao i odnosi među strukturama (Godelier, 1966b). Harrisu, naprotiv, kontradikcije su besmislene — on traži UZROKE, ali ne unutar društvene strukture kao strukturalisti, nego izvan nje. Uzroci društveno-kulturnih pojava su, po njemu, u tehno-ekonomskim i tehno-ekološkim uvjetima društvenog života. Ovi parametri vrše selekciju za održavanje određenih tipova organizacije, te za održanje i raširenost određenih tipova ideoloških kompleksa. (Harris, 1968, 655). Harris, dakle, nimalo »manevarskog prostora« ne ostavlja svijesti i autonomiji kulturnih pojava. Samostalno proučavanje bilo koje kulturne pojave bilo bi, prema tome, besmisleno ako se ona može uzročno potpuno svesti na nešto izvan nje.

Istina je da je društvena struktura koja manifestira materijalnu bazu društva i u kojoj djeluju objektivne i materijalne, visoko organizirane sile, najčvršća i najkruća. Ona je također nosilac i mnogih uzročnih faktora. Društvena svijest je mnogo manje kruta, promjenljivija je i sinkretičnija jer se utjecaji s raznih strana u njoj sažimaju u zamršenu cjelinu. Bitno je, međutim, da svijest nosi u sebi temporalnu dimenziju — to znači, prošle, sadašnje i sve moguće buduće društvene strukture. Svijest je, dakle, samo djelomično izraz sadašnje društvene strukture, a djelomično je nadilazi.

Idejna nadgradnja nosi u sebi neke reverzibilne procese, a društvena struktura je strogo ireverzibilna (vidi o tome: Supek, 1961, str. 117).

Pred marksistički orijentiranim etnolozima stoji, dakle, težak zadatak određivanja uzročnih, posrednih i neposrednih, korelacijskih, arbitrarnih itd. veza između društvene strukture (proizvodni odnosi i snage) i idejno-kulturne nadgradnje. Za sada, izgleda, ni strukturalistički ni kulturno-materijalistički pravac nisu još pronašli čak ni zadovoljavajući način postavljanja problema.

3. Marxa su mnogi strukturalisti željeli utrpati u svoj tabor, proglasiti ga strukturalistom, upravo zbog njegova istančana osjećaja za različite razine stvarnosti u kojima treba razlikovati prividno od stvarnog, svjesno od nesvjesnog, te ono što je samo naizgled važno od onoga što zaista pokreće motor povijesti. Jedno od centralnih pitanja oko kojih se vode diskusije suvremenih etnologa marksista upravo je pitanje odnosa objektivnog i subjektivnog, odnosno relacije između nekog »objektivnog poretka stvari« u svijetu i subjektivnog značenja koje se, preko određenih kulturnih kategorija, pripisuje tom svijetu. Po analogiji s lingvistikom, u etnologiji se već uvriježilo razlikovanje »etskog« (od fonetski) i »emskog« (od fonemski). U okviru jednog te istog procesa — konstituiranja svijeta kao smislene stvarnosti — prvi se termin odnosi na njegov objektivni aspekt, a drugi na aspekt pridavanja značenja, funkcije i vrednovanja. Ovaj je proces suština kulture.

Dok strukturalisti distinkciji emskog/etskog ne pridaju neku veću važnost, a u svojim su interesima ipak uglavnom zaokupljeni emskim aspektom (i potragom za univerzalnim svojstvima ljudskog duha), dotle »kulturni materijalisti« ovom problemu daju centralno značenje. Međutim, oni spomenutim pojmovima daju drugačiju definiciju, kojom ih osiromašuju. »Emsko« je kada su pojave opisane kategorijama značenja i odnosima karakterističnim za same nosioce neke kulture. »Etsko« je kada su te iste pojave opisane kategorijama i odnosima sasvim nezavisnim od proučavane kulture, tj. do kojih se došlo konsensusom nekolicine istraživača (Berger, 1976). Harris svodi značenje oba pojma na sasvim epistemološko, i shodno njihovoj odvojenosti, ističe da su operacionalni postupci vezani uz ta dva stajališta posve različiti. »Emsko« ćemo dobiti tako da ispitujemo pojedince o njihovim osjećajima, idejama ili mislima. »Etsko« se, naprotiv, dobiva promatranjem ponašanja, bilo fizičkog, bilo verbalnog. Samo, ovo drugo je znanstveno i vodi objašnjenju kulturnih i društvenih pojava. Sakupljanje »emskih« iskaza je koristan posao u etnologiji, ali nema nikakvu spoznajnu vrijednost (!). Time se Harris definitivno zakopao u pozitivizam i beskrajno udaljio od shvaćanja po kojem misao i akcija predstavljaju dijalektično jedinstvo. Osim toga, on nikako ne može dokazati da »etskog« polazište istraživača nije u stvari »emsko«, tj. određeno sistemima značenja koji su dominantni u, recimo, američkoj kulturi dvadesetog vijeka. Dobru kritiku Harrisova stajališta u vezi s tim pitanjem dao je H. Dieter Heinen (Heinen, 1975), ističući da u etnološkom istraživanju jednaku pažnju treba posvetiti »emskom« kao i »etskom« aspektu kulture.

4. Problem objektivnosti i vrijednosnih sudova u znanosti star je valjda koliko i znanost sama. Danas se on često izvlači kao argument protiv marksističkog shvaćanja jer ono kao kritička teorija o društvu ide za tim da mijenja

a ne samo da spozna svijet. Ovo naravno uključuje vrijednosni stav, te je zbog toga, prema pozitivistima, »neznanstven«. Međutim, treba shvatiti i pokazati naročito onima koji inzistiraju na objektivnosti pozitivnih metoda da apsolutna objektivnost ne postoji. Budući da čovjekov odnos prema prirodi i drugim ljudima uvijek uključuje selekciju i vrednovanje, te budući da je istraživač uvijek pripadnik određene kulture i društvene grupe, vrijednosni stav naprosto nije moguće izbjeći u nekim fazama naučnog rada: u izboru područja istraživanja, odabiranju problema, identificiranju činjenica, organizaciji materije, formulaciji hipoteza, procjeni evidencije i u određivanju sadržaja zaključka (prema Goode-Hattu, 1966). Što da se radi? Neki su npr. uopće odbacili mogućnost znanstvene spoznaje, jer se svijet ne može spoznati čulima. No čini se besmislenim da takav gnoseološki problem paralizira čitavu aktivnost svjesnog spoznavanja prirodnih i društvenih zakona. Nas ipak u prvom redu zanima naš ljudski svijet i optimalni razvoj ljudskog potencijala u njemu.

Rješenje leži u dva aspekta. Prvi je da se treba pomiriti s činjenicom da su vrijednosti dio našeg ljudskog svijeta, dapače ono što ga čini specifično ljudskim, te da njih same napravimo predmetom etnološkog proučavanja. Drugim riječima, treba proučiti kako vrijednosti nastaju, njihovo djelovanje, strukturu vrijednosnog sistema i posljedice koje proizlaze iz djelatnosti pojedinaca vođenih određenim vrijednostima. U tome se slažu pripadnici većine teorijskih orijentacija u etnologiji. Marksisti, međutim, traže da se ide korak dalje: da istraživač otvoreno iznese svoj vlastiti vrijednosni stav i izloži ga kritici, diskusiji, modificiranju itd. Nadalje, vrijednosti treba ne samo PROUČAVATI nego i OCJENJIVATI. Prema kojem kriteriju? Ne prema nekom ličnom ili grupnom interesu (to bi onda bila ideologija), nego sa stajališta realnih, racionalnijih i humanijih mogućnosti, koje je moguće percipirati u danom povijesnom trenutku.

»Kritička (dijalektička) metoda upućuje i upozorava da svet činjenica ne mora da ostane takav kakav jeste, već da u sebi sadržava niz potencijalnih svetova koji bi mogli biti u boljem skladu sa ljudskom prirodom, i koji se mogu realizirati adekvatnom ljudskom akcijom.« (Šušnjić, 1973, 168-169).

»Apsolutnu« racionalnost i humanost (kao i »apsolutnu« istinu i objektivnost) nije moguće nikada posjedovati. (Što bi se desilo s našom djelatnošću kad bismo je zaista posjedovali?). Bitno je ostati na putu traženja istine, sve veće racionalnosti i humanosti, sagledavajući ih uvijek iz perspektive konkretnih povijesnih stanja.

S jedne strane, znači, znanstvenik je dužan izvući sve logičke konsekvencije iz pretpostavki od kojih polazi i navesti svu evidenciju koja njegove pretpostavke potvrđuje ili ne potvrđuje. S druge strane, Marksova kritička metoda traži da se proučavane društveno-kulturne pojave procijene tako da se dovedu u odnos s univerzalnim ljudskim mogućnostima. Činjenica nije samo ono što je realizirano u stvarnosti — činjenica je i sve ono što potencijalno može biti ostvareno. Tu dolazimo do Marksova KRITERIJA ISTINE: »Istina ne može da bude u slaganju ideja sa realnošću, već u poređenju realnosti sa racionalnim i humanim mogućnostima koje su u njoj zaleđene postojećom društvenom organizacijom.« (Šušnjić, 1973, 195, fusnota) Vrijednosni stav može se provjeriti samo u istraživačkoj praksi, koja mora biti

otvorena i dostupna kritici i provjeravanju. Ponovimo ovdje još jednom da kriterij prakse u znanosti ima dva aspekta: 1. u znanstvenom krugu on znači otvorenost znanstvenika prema konstruktivnoj kritici suradnika i razvitak vlastite misli preko takvog oblika suradnje; 2. na širem društvenom planu on znači interakciju znanstvene misli i društveno-kulturne stvarnosti, te kritiku ostvarenog sa stajališta onoga što bi se moglo ostvariti.

Ukratko, kriterij istinitosti izvodi se iz ljudske prakse, a ne iz nečega metafizički nedostižnog.

5. Posljednji ovdje izneseni argument za važnost marksističkog shvaćanja u etnologiji nadovezuje se na prethodni. Ako je osnovni moto i rezultat čitave znanstvene djelatnosti potraga za istinom, a njeno određenje provjerljivo samo u praksi, onda to u stvari znači da su teorija i istraživanje neodvojivi. To nije samo metodološki princip, nego osnovni princip spoznaje, razumijevanja i tumačenja svijeta, čovjekove djelatnosti, pa i kulture. Štoviše, Marx daje jedinstvu misli i akcije ontološko značenje, jer čovjek postoji samo preko DJELATNOSTI, i to SVJESNE.⁴ S druge strane, činjenica da je neka pojava, kulturna ili bilo koja druga, shvaćena i svjesno protumačena, djeluje tako da mijenja suštinu same pojave.

Na užoj, metodološkoj razini teorija i praksa (odnosno empirijske činjenice) utječu jedna na drugu na mnogo načina. Teorija daje orijentaciju istraživanja jer određuje koje će se vrste podataka izdvojiti; definira pojmovni aparat pomoću kojega se pojave sistemiziraju i klasificiraju; sažima činjenice u empirijske generalizacije i sisteme generalizacija; predskazuje činjenice i ukazuje na praznine u znanju. Činjenice pomažu da se uvijek nanovo formuliraju teorije, mijenjaju fokus i orijentaciju teorije, razjašnjavaju je i definiraju ili potpuno odbacuju (Goode-Hatt, 1966, 12).

II.

U ovom dijelu članka nastojat ću barem donekle operacionalizirati gornja načela, primijeniti ih na etnološke metode rada i našu praksu.

1. Uz prvi princip, proučavanje čovjeka kao stvaraoca kulture i (svjesnog i nesvjesnog) inovatora, trebalo bi obratiti pažnju na nekoliko stvari:

a) neprestanim praćenjem kulturnih sadržaja svakidašnjeg života čovjeka utvrditi koje se ALTERNATIVE postavljaju pred njega; koje IZBORE on vrši, zašto i kako;

b) vidjeti kakav je odnos između slobode individualne akcije i društvenog položaja pojedinca (Marksova teorija alijenacije) i kakav je odnos između općih kulturnih sadržaja određene zajednice i varijante koju nam otkriva pojedinac;

c) na konkretnim slučajevima proučiti utjecaje šire »kulturne zajednice« na pojedinca i obrnuto. Interesantan primjer svjesnog traženja alternativnog načina života su omladinske komune u Sjedinjenim Državama — u mnogim slučajevima njihov nastanak bio je inspiriran čitanjem antropološke litera-

⁴ Svjesna aktivnost je čovjekova *differentia specifica*, ono što ga određuje nasuprot ostalom organskom svijetu. Time se ne negira dimenzija podsvjesnog i nesvjesnog, koja se i u domeni kulture, dakle i »najljudskijeg«, na bezbroj načina isprepleće sa svjesnom aktivnošću.

ture! A i u našoj sredini imamo bezbroj primjera, npr. svjesno stvaranje nekih »folklornih« elemenata na poticaje smotri, folklorista itd.

Posve je jasno da takav pristup traži proučavanje kulturne »sadašnjosti«, što će etnologue postaviti pred mnoge, za nas još često nove probleme. Industrijsko društvo, odnosno svakodnevni život čovjeka u njemu, ne traži kvalitativno drugačiji stav i pristup od predindustrijskog. Ali, javljaju se posebnosti u oblasti tehnike istraživanja. Najčešće se javlja potreba da se oslanjamo na već prikupljene statističke podatke o populaciji koju proučavamo (jer ona nije više homogena i brojčano neznatna) ili da se takvi podaci tek trebaju sakupiti.

Moje je mišljenje da to nije nužno posao etnologa. Dapače, bolje će to učiniti iskusniji statističar, demograf i sl., ali etnolog mora odrediti kakva mu je vrsta podataka potrebna. Znači, ovdje bi statistički rad bio podređen potrebama etnologije, bio bi samo pomoćna tehnika, da se etnolog ne mora mučiti sa, često za svoju svrhu, neadekvatnim podacima.

Međutim, budući da se etnolozi u svojim istraživanjima ipak koncentriraju na kvalitativna, dubinska proučavanja malog broja kulturnih elemenata, malog broja ljudi, etnološke su tehnike rada primjerene tome i razlikuju se od npr. socioloških: otvoreni razgovori zamjenjuju čvrsto strukturirane intervjue, namjerno se odabiru sasvim određeni kazivači umjesto širokih uzoraka s mnoštvom jedinica i, što je vjerojatno najkarakterističnije, provodi se dugotrajno promatranje sa sudjelovanjem (o čemu će još biti riječi). Ova posljednja metoda jedina omogućuje da se donekle shvati značenje neke kulture »iznutra«, sa stajališta njenih nosilaca, i obično je izvrsno pomagalo da se ruše unaprijed čvrsto postavljene hipoteze.

Htjela bih još napomenuti da se proučavanjem suvremenih kulturnih sadržaja javljaju i mnogobrojni etički problemi. Kao najvažnije, ljudi koji su do sada bili samo predmet istraživanja sve više postaju i etnologova publika, prate rezultate njegova rada (interakcija emskog i etskog čak kada se uzmu u Harrisovu smislu!). Pri objavljivanju potrebno je ljude zaštititi (upotrebom pseudonima), a ujedno razmisliti i o tome kako naša interpretacija utječe na ljude koje proučavamo. Etnologija se tako neminovno uključuje u društvene tokove i postaje angažirana, te se javlja i pitanje PRIMJENE njenih naučnih rezultata. Moramo početi računati na namjerno izazivanje pozitivnih posljedica.

2. Drugi princip zahtijeva od nas da budemo u svojim istraživanjima istovremeno svjesni sinkronijskih stanja i dijakronijskih promjena u kulturi. Za to nam je potrebno poznavanje povijesti (samog proučavanog kulturnog fenomena kao i njegova šireg društvenog konteksta). Povijest nam zorno pokazuje na koji su se način pred nekog pojedinca, grupu ili narod postavljale alternative i koje su se od njih realizirale. Na nama je da shvatimo zašto (u onoj mjeri u kojoj je to moguće iz naše vremenske perspektive). U svakom slučaju, naš trenutak u vremenu zaista je samo — trenutak, potpuno irelevantan za zakone povjesne nužnosti koji vrijede i prije i poslije njega. Budući da se jedan drugi rad u ovoj knjizi dulje zadržava na pitanju povijesti, ja se ne bih njime bavila. Napomenut ću još samo to da istovremeno s promjenama treba analizirati »strukturu«. To u našoj praksi znači da moramo poznavati odnose na kojima se gradi naše sadašnje društvo, jer

se unutar njega odvijaju tokovi svakodnevnog života i kulture. Za etnologa bi u stvari morala postojati dva »terena«: prvi — onaj na kojemu radi empirijski, sakupljajući podatke u okviru nekog projekta, i drugi — naša sadašnja kulturna društvena stvarnost. Onaj naš prvi, uskostručni teren ne da se nikako odvojiti od ovoga drugog. Ne samo da se ne da odvojiti, nego se ne da ni objasniti. Takav cjelovit pristup tehnički je nemoguće da savlada jedan čovjek, pa čak i samo jedna disciplina. Ovisno o tome kako je široko postavljen problem, u budućnosti će vjerojatno biti sve više interdisciplinarnе suradnje etnologa, psihologa, sociologa, ekonomista, itd. Već je bilo nekoliko takvih pokušaja, ali (barem u onome u kojem sam ja sudjelovala)⁵ etnologija je imala neravnopravnu ulogu »sakupljača« specifičnih podataka za tuđe svrhe. U velikoj mjeri smo tome sami krivi — budući da imamo jako malen broj publikacija u kojima se eksplicitno iznosi teorijska, metodološka i društveno-angažirana orijentacija suvremene etnologije, znanstvenici ostalih društvenih disciplina nisu sigurni što mi zapravo možemo ponuditi u jednom zajedničkom projektu.

3. »Etsko«/»emsko«, odnosno proučavanje odnosa između »objektivnog« svijeta i kategorija značenja koje mu pripisuju različiti kulturni sistemi, još uvijek je akutan problem u etnologiji. Isto tako i pitanje »prevođenja« različitih kategorija značenja iz jedne kulture u drugu. Nemam namjere da čitaoce uvjeravam u nekakvo konačno rješenje koje ja sama nemam niti mi je poznato. Ipak, čini mi se da je tako oštro odvajanje »objektivnog« svijeta od subjektivne interpretacije umjetno (jer sve ljude povezuje jedna univerzalna racionalnost) i da se etsko i emsko ne isključuju. To znači da istovremeno možemo PROMATRATI nečije verbalno i fizičko ponašanje (kojemu dajemo vlastitu interpretaciju) i ISPITIVATI kazivače o njihovim osjećajima, rasuđivanjima, zaključcima. Nužno je također oba ova načina dovesti u vezu jedan s drugim, vidjeti po čemu se i ZAŠTO razlikuju.

Da bi se postigla takva dubina analize mnogi ističu da je najpogodnija metoda promatranja sa sudjelovanjem. Ta se metoda uopće u mnogim stranim udžbenicima etnološke metode proglašava najkarakterističnijom za ovu znanost. Samo dugotrajnijim boravkom u proučavanoj kulturnoj sredini mogu se shvatiti međusobni ODNOSI ljudi, a to je preduvjet za proučavanje bilo koje pojave iz domene socijalne i duhovne kulture. Štoviše, što se tiče materijalne kulture, suvremeni pristupi zahtijevaju da se razumije ODNOS ČOVJEKA STVARAOCA PREMA MATERIJALNIM PRODUKTIMA NJEGOVE DJELATNOSTI. Nijedan predmet čovjekova svijeta ne može se promatrati samostalno, kao nekakav prirodni predmet, jer on to po svojoj suštini nije. Strukturalizam je ponovo afirmirao misao da je ODNOS između ljudi, ili između ljudi i pojedinih aspekata njihove prirodne i kulturne sredine, osnovna jedinica znanstvenog proučavanja. A u marksizmu je to osnovna i početna pretpostavka.

Kod nas je već bilo diskusija o mogućnosti primjene takve metode, uglavnom s obzirom na organizacijsku stranu i s obzirom na to za koje vrste proučavanja je ona nužna. Meni se čini da organiziranje takvoga načina rada

⁵ Ispitivanje religioznosti u Zagrebu i okolici. Projekt je organizirao Institut za društvena istraživanja, a podaci su se prikupljali u ljeto 1973. godine.

nije nemoguće, nije ni financijski mnogo skuplje od uobičajenog načina »posjećivanja« terena. Međutim, on traži dugotrajniju, sistematsku pripremnu fazu. Prije odlaska na teren treba već imati razvijen teorijski okvir projekta, treba točno znati što se želi istražiti i na osnovu kojih hipoteza, a zatim pratiti kako se te pretpostavke na terenu potvrđuju ili »ruše« i kako to mijenja čitavu teorijsku koncepciju koja je manje ili više hipotetski zacrtana na početku. Time se, dakle, »teorijski« rad nastavlja i na terenu, stapa se s njime, mijenja, te na taj način oblikuje konačna sinteza — rezultat istraživanja. (Još će o tome biti nešto riječi u stavku o teoriji i istraživanju.) Promatranjem sa sudjelovanjem ruše se do neke mjere ograde umjetnih situacija, koje uvijek nastaju kada etnolog samo nakratko posjeti neku kuću ili selo, stječe se uvid u odnos normativnog i stvarnog. Ukratko, kulturne pojave neke sredine mogu se tako razumjeti i »iznutra« i »izvana«, jer je etnolog, istovremeno i promatrač i sudionik, a ipak u obje te funkcije zadržava (to je neminovno) određenu distancu.

Metoda promatranja sa sudjelovanjem ima, dakako, i svojih nedostataka. Ako se potpuno uključi u neku grupu (ili čak bude »raspoređen« unutar hijerarhije te grupe) etnolog se izlaže opasnosti da izgubi iz vida mnoge aspekte života. Sužava mu se opseg iskustva. Nadalje, ako ima značajnu ulogu, može čak i mijenjati ponašanja (što prema nekim angažiranim mladim antropolozima i nije negativno ako se odvoji od samog procesa znanstvenog objašnjavanja). Ukoliko se suviše emocionalno angažira, doduše, etnolog će biti teško da se vraća u stanja »znanstvene objektivnosti«. Problem kontrole promatranja također nije riješen. (Vidi o tome Goode-Hatt, 1966, 177.) U praksi, etnolog zapravo kombinira promatranje sa sudjelovanjem i promatranje bez sudjelovanja, igrajući uvijek dvije uloge — ulogu stranca i ulogu člana zajednice. Ova je kombinacija najbolja, ali ona se ne da metodički razraditi. Kako će istraživač »plivati« između svoje dvije uloge, kada će se angažirati a kada ne, kako će reagirati u kojem trenutku — to je stvar individualnih sklonosti, intuicije i specifičnosti situacije.

4. Vidjeli smo već kakvi problemi iskrsavaju kada istraživač želi biti objektivan u društvenim problemima, a ne može (ili ne želi) napustiti vrijednosno stajalište. Ponavljam još jedamput da se mora odvojiti angažiranosi za neku vrijednosnu orijentaciju od samog procesa znanstvene analize, koja zahtijeva nepristrasnost. Pristrasnost će se svesti na najmanju mjeru ako se jasno i eksplicitno iznese vlastito vrijednosno stajalište i pretpostavke istraživanja koje iz njega izviru. Uz to treba jasno ograničiti problem, postaviti najvjerojatnije hipoteze i istaknuti princip za selekciju i definiranje ključnih pojmova. Nadalje, pažljivo i nepristrasno se trebaju sakupiti svi relevantni podaci, uvesti ako je potrebno alternativne hipoteze, napustiti tradicionalno uvriježeno mišljenje ako to podaci traže. Od najveće je važnosti da je moguće provjeravanje rezultata i zaključaka od strane drugih istraživača. Radi toga treba eksplicitno opisati put do svakog zaključka, svaki postupak. To će omogućiti KRITIKU IDEJA I TEORIJA, RAZMJENU ISKUSTAVA i dolaženje do konačnih zaključaka na temelju interakcije s ljudima koji slično ili različito misle (Šušnjić, 1973, 57—62). To je važno istaći jer se čini da u etnološkim krugovima praksa kritike postoji samo ovdje-ondje, a to usporava kako napredak svakog pojedinačnog istraživača,

tako i etnološke znanosti u nas uopće. (Time se, naravno, misli na konstruktivnu kritiku.) Zbog sličnih razloga nije dovoljno razvijen ni timski rad etnologa (timski rad ne kao »podjela zadataka« nego kao zajednički rad na svim fazama istraživanja), a iz već navedenoga mislim da jasno proizlazi da grupni rad nije samo tehnika — on ima svoje dublje metodološke korijene u zahtjevu za objektivnošću i provjerljivošću znanstvenih rezultata.

5. Argument o nerazdvoivosti teorije i prakse mora također doći do izražaja u etnološkoj metodologiji. Moramo se uvijek kretati između našeg radnog stola i terena, uvijek spremni da mijenjamo i odbacujemo prvotne hipoteze ako to »teren« traži, da se ne ukalupimo u unaprijed zacrtanom teorijskom sistemu. Također bi trebalo izbjegavati onu drugu krajnost: kada se dovodimo u situaciju da tonemo u moru sakupljenih podataka a da nam nije unaprijed jasno zašto baš ti podaci i zašto baš sakupljeni na taj način, a još manje što sada treba s njima učiniti i kako ih interpretirati.

Onu krutu i, mislim, neosnovanu dilemu: »Dolazi li teorija prije ili poslije sakupljanja podataka« rješava i prevladava zahtjev da teorija bude GENERATIVNA. To znači da moramo izaći na teren sa zacrtanom osnovnom teorijskom koncepcijom u glavi i s razrađenom strategijom istraživanja. Čvrsto unaprijed formulirani upitnici mogu međutim spriječiti da nam empirijsko istraživanje modificira i ispravi unaprijed danu teorijsku koncepciju. Ponekad je naprosto spisak tema i problema na koje treba obratiti pažnju korisniji. Tako se možemo osigurati da ne ukalupljujemo stvarnost u svoje vlastite kategorije, nego da se naše kategorije prilagode stvarnosti i sadržajima koje izriču kazivači. To naročito vrijedi onda kada se kreće u još nedovoljno istražena područja kulture, ili kada se neka tematika i pitanje postavlja i želi rasvijetliti na novi način. Isto tako, u toku samog istraživanja, pogotovo ako je to dulji boravak na terenu, treba od samog početka donositi zaključke i sinteze na pojedinim točkama ili pod temama, i onda promatrati na koji način se oni u toku istraživanja mijenjaju. Iz vlastitog iskustva zapazila sam da pisanje povremenih (tjednih) tematskih analiza i zaključaka pomaže na tri načina:

a) mogu pratiti i kontrolirati svoj vlastiti put zapažanja i vlastiti razvojni put zaključivanja, i na njega se poslije kritički osvrutati;

b) u toku samog terenskog istraživanja mogla sam zapaziti gdje su »rupe«, što je još nedovoljno poznato, gdje su problemi i na što treba obratiti pažnju; dakle, pravac istraživanja ispravlja se već u samom njegovu toku;

c) konačni period analize i interpretacije građe znatno se skraćuje jer već postoji određeni stupanj razumjevanja teorijskog značenja građe i neki už i širi zaključci.

Sve se to odnosi na dulji boravak na terenu, ali vrijedi i za slučajeve kada se izmjenjuju periodi terenskog rada s periodima sređivanja građe, pa čak i onda kada se u toku više godina netko vraća na isto područje istraživanja.

Takav pristup etnološkom istraživanju ističe jedinstvo svih faza znanstvenog rada: od postavljanja prvih teorijskih okvira i hipoteza do analize i prezentiranja zaključaka. Tu je isključena svaka mogućnost da nam podatke sakupljaju nestručnjaci ili polu stručnjaci jer su oni, tobože, to »objektiv-

niji« što manje znaju o kabinetskoj obradi koja njihovu »građu« očekuje. (Na takvoj tezi o »objektivnosti« nestručnjaka temelji se sistem prikupljanja podataka za Etnografski atlas Jugoslavije!) Ja se nadam da je ovaj članak ipak dosta jasno obrazložio stav da »objektivnosti« nigdje nema i da samo svjesno i jasno operiranje vrijednostima može uroditi znanstvenim plodom.

III.

Napokon, u završnom dijelu članka i ujedno na »konkretnom polu« kontinuuma željela bih iznijeti jedan primjer iz etnološke istraživačke prakse. Činim to bez ikakvih pretenzija da je on uspješna primjena opisanih principa. Naprotiv, većina razmišljanja koja su ovdje iznesena nastala su A POSTERIORI, nakon ovog mog istraživačkog iskustva. Međutim, iako su metodološki principi o kojima je ovdje riječ studirani kasnije i nezavisno od dolje opisanog istraživanja, ipak je način na koji je ono bilo pripremljeno i izvedeno bio nešto posve novo, jedno veliko praktično iskustvo za etnologa odgojenog u našoj sredini. Prirodno je, dakle, da me je potaklo na razmišljanja o metodologiji uopće. To je ujedno i moje najsvježije istraživačko iskustvo i to je još jedan razlog zašto ga iznosim. Inače bih radije govorila o nečemu što je bliže našoj kulturno-društvenoj sredini.

Istraživanje o kojemu je riječ organizirao je Michiganski univerzitet u Ann Arboru, u SAD⁶, ljeti 1975. godine. Tema je bila proučavanje kulture lokalnih urbanih zajednica u velikom industrijskom gradu Detroitu. Naročita je pažnja bila posvećena različitim sistemima razmjene unutar tih zajednica i njihovoj artikulaciji s dominantnim ekonomskim sistemom američkog društva. To je bio dosta velik i kompleksan pothvat, o kojemu sada ne mogu opširno govoriti. Ovdje ću se u vezi s temom članka ograničiti na ciljeve i strategiju istraživanja.

Cilj i vrijednosna orijentacija

Cilj istraživanja bio je proučavanje alternativnih ekonomskih sistema koji »pod pokrivačem« dominantne kapitalističke ekonomije egzistiraju u malim urbanim zajednicama. U tu su svrhu određivani razni oblici kooperacije, susjedske suradnje, razmjene darova i dobara, pa sve do različitih novčanih razmjena i usluga koje nisu registrirane kao »regularne« u dominantnom ekonomskom sistemu (i izvan su poreznih regulacija). Prijedlog projekta (koji je već u pripremnj fazi bio pončšto izmijenjen na temelju grupnih diskusija) bio je prvobitno napisan sasvim u funkcionalističkom duhu: u centru pažnje bili su »mehanizmi adaptacije« koji omogućuju da se preživi u uvjetima ekonomske krize. Sva »socijalna« ekonomska ponašanja definirana su kao »iregularna«, naravno sa stajališta »regularne« kapitalističke ekonomije. U toku istraživanja došlo je do zaokreta u koncepciji,

⁶ Formalni naziv projekta je *Irregular Economy: Urban Adaptation to Unemployment* (Iregularna ekonomija: Prilagodavanje nezaposlenosti u gradu), a nosilac je University of Michigan u Ann Arboru i Wayne State University u Detroitu. Projekt je financirao National Institute of Mental Health, Center for Studies of Metropolitan Problems, pod brojem ROI, MH 26105—02.

uglavnom pod utjecajem lijeve orijentacije većine istraživača, kao i zbog utjecaja »terenskih podataka«, koji se nisu mogli rastumačiti u svjetlu prvotne koncepcije. Osnovni pojmovi prijedloga projekta su redefinirani, tako da polazna točka njihova određenja nije »regularni« kapitalistički sistem, što se odrazilo u tome da je termin »iregularan« redovito stavljen u navodnike, a uveden je pojam »socijalna ekonomija«. Osnovni interes bio je u tome da se otkriju »skrivenne rezerve« kooperativnog ponašanja u okviru jednog vrijednosnog sistema koji nije u danoj situaciji bio dominantan, ali čija se važnost u budućnosti može znatno povećati.

Konkretizacija zadataka

Da bi se postigao zadani cilj, bilo je potrebno dobiti kompletan profil jedne male zajednice unutar grada, uključujući svakodnevni ritam života, teritorijalnu, formalnu i neformalnu, susjedsku i familijarnu organizaciju, »usmenu historiju« zajednice (znanje samih građana o povijesti tog dijela grada), sisteme neformalnih komunikacija itd., te konačno cirkulaciju dobara i usluga.

Strategija istraživanja

U pripremnoj fazi deset budućih terenskih istraživača (sve post-diplomskih studenata) sastajalo se redovno s nekočinom profesora i ostalim članovima znanstvenog tima. Rad se odvijao na nekoliko kolosijeka paralelno: razvijao se teorijski koncept i definirao i usklađivao pojmovni aparat; zajednički su utvrđivane strategija i tehnika istraživanja; odlučivalo se o jedinstvenom tipu klasificiranja građe (ponešto izmijenjen Murdockov sistem)⁷; upoznavalo s historijatom, društvenom i etničkom strukturom grada Detroita; određivala individualna područja istraživanja unutar grada. Ta je faza trajala dva mjeseca.

Terenska faza trajala je neprekidno tri i pol mjeseca, a radilo se uglavnom metodom promatranja sa sudjelovanjem. Svaki istraživač radio je u jednom etnički i socijalno karakterističnom području, površine od jedne do dvije kvadratne milje. Prvobitno određena područja (prema osnovnim školama) kasnije su se znatno izmijenila, u većini slučajeva suzila ili proširila, jer se unaprijed arbitrarno određena područja nisu pokazala kao zaista integrirane lokalne zajednice. Svaki od sudionika u projektu bio je, da tako kažem, »spušten padobranom u svoje područje«, odnosno od samog početka prepušten samome sebi i vlastitom snalaženju u novoj okolini. Traženje stana, trgovina, različitih servisa itd. koji su neophodni da netko organizira svoj život u novoj sredini bili su u stvari već dio istraživanja. Kontakti stečeni već prvoga dana bili su kasnije dragocjene veze pomoću kojih se moglo ući u neformalni sistem poznanstava i komunikacija unutar te sredine. Osnovni problem, kako POSTATI VIDLJIV u ulici i kvartu i tako intere-

⁷ George P. Murdock, *Human Relations Area Files*, Yale University.

santan jednom dijelu susjedstva u kojem su nova lica barem donekle zapazena, rješavao se rigoroznim »stjecanjem« novih navika: odlaženjem u isto vrijeme uvijek u iste trgovine, razgovorom s prodavačima, kupnjom novina uvijek na istom kiosku, razgovorom s djecom, čitanjem lokalnih novina i sudjelovanjem u lokalnim priredbama, vožnjom biciklom ulicama u popodnevnne sate kada je većina stanara kod kuće i na travnjacima ispred svojih kuća, itd. Na taj se način ipak može pomalo »uvući pod kožu« jednog kvarta, steći uvid, i kasnije pristup, u njegove formalne i neformalne grupe.

Opća metoda promatranja sa sudjelovanjem kombinirana je s ostalima, kao nevezanim i tematskim intervjuima, sistematskim posjetima, bilježenjem biografija, praćenjem lokalne štampe, sudjelovanjem u lokalnim dobrovoljnim organizacijama i detaljnim kartografiranjem svake kuće, svake trgovine, institucije, itd. na ispitivanom području.

Statističke podatke koji su se mogli dobiti za ispitivane dijelove grada (često neadekvatni ili »prestari«) dostavljali su nam drugi članovi istraživačke ekipe, koji su bili posebno zaduženi samo za »kopanje« po službenim statistikama.

Vrlo su važni za integritet čitavog tima i za razvijanje i mijenjanje konceptualnog okvira bili redovni tjedni sastanci kompletnog tima. Ovdje se zajednički raspravljalo o problemima; posebno, u svjetlu terenskog iskustva, raščišćavali su se pojmovi; davani su tematski izvještaji i izmjenjivani materijali — svatko je u bilo kojem trenutku mogao znati šta rade njegovi kolege u drugim dijelovima grada. Tjedni izvještaji svih članova bili su podvrgnuti kritici i diskusiji što se u skoro svakom slučaju pokazalo neizmerno korisnim za samog istraživača. Iako su bili potpuno fizički izolirani u tom višemilijunskom velegradu, duhovno jedinstvo među istraživačima nikada nije bilo narušeno.

Etički problem zaštite kazivača i ispitivanih područja uopće, rješavano je tako da su u bilješkama i izvještajima upotrebljavani samo pseudonimi, kako kazivača, tako i ulica, firmi, institucija, itd. Osim toga, posebno »osjetljivi« materijali pohranjivani su izvan granica SAD, na University of Windsor, u Kanadi.

Završna faza bila je relativno kratka. Zahvaljujući velikoj količini već pisanih materijala, te izgrađenom teorijskom okviru i brojnim sintezama, većina individualnih radnji, izvještaja i interpretacija napisana je u toku iduća dva mjeseca. Održano je još nekoliko sastanaka s diskusijama, na kojima su dalje određivani i definirani sporni pojmovi i teorijska okosnica. Međutim, konačna interpretacija svakog pojedinog sudionika u projektu zadržala je ipak pečat individualnosti.

* * *

Nadam se da je čitalac, došavši do ove posljednje stranice, dobio neki uvid u ono što sam mislila pod naslovom »od teorije do prakse i nazad«. Ipak, da ne bi izgledalo da se u takvom putovanju iscrpljuje svrha znanstvenog rada (ovo je, još jednom podsjećam, prvenstveno METODOLOŠKA rasprava), ukazat ću u završnici na još jednu njegovu suštinsku dimenziju: DJELOVANJE, PRIMJENA, MIJENJANJE. Dok je znanstveni postupak u

raznim fazama istraživanja uglavnom univerzalan, u konačnoj interpretaciji dolazi do izražaja teorijsko i vrijednosno shvaćanje u svojoj svojoj oštini. Međutim, tek kod pitanja primjene dolazimo do bitnog marksističkog određenja prakse kao interakcije ljudske misli i ljudske akcije na društveno-historijskom planu. Time se prelaze okviri metodologije znanstvenog rada i prakse znanstvene kritike. Željela bih ipak ukazati na to da se o primjeni rezultata etnologije kod nas premalo pisalo i da stavovi o tome uopće nisu ni jasni ni usaglašeni. Kakva je mogućnost djelovanja etnologa u našem društvu?

Pogledajmo najprije što zaključuje jedan američki antropolog pošto je primjetio da se antropologija sve više »shvaća kao instrumentalna znanost kojom rukovode ideali iznad same znanosti«:

»Međutim, dok stare tradicije nestaju, pojavit će se nove. Ali ove nove tradicije, jednostavno zbog toga što su nove, ne posjeduju legitimnost osnovanu na prihvaćanju. Stariji nosioci prijašnjih tradicija mogu početi promatrati vlastitu prošlost s osjećajem nostalgije i pasivnosti na isti način kao što su slike tih tradicija poslužile stanovnicima razvijenih industrijskih društava za stvaranje slika suprotnosti vlastitom društvu. Kad industrijska i urbana civilizacija u svijetu postane dominantna tradicija, gotovo će sve populacije biti sposobne da sudjeluju u njenom odbacivanju u čežnji za jednostavnijim, primitivnijim i idiličnijim oblicima održavanja koji više ne postoje osim kada su rekreirani procesom industrijalizacije. Ako se to dogodi kada se dogodi, slike primitivnog, plemenskog i seljačkog života koje će dati antropologija, biti će izvor materijala za stvaranje mitova i životnih stilova koji će pripadnicima industrijske civilizacije omogućiti odbacivanje vlastitog svijeta i istodobno život u njemu. U tom smislu, antropologija još može doživjeti ostvarenje cilja da postane primjenjena nauka.« (Arthur Vidich, 1974, 27)

Kakav može biti naš odnos prema tom stavu? Mi ne možemo stvarati rezervoar ideja za budućnost — to je možda sudbina naprednih, marksističkih orijentiranih etnologa na zapadu, koji zbog svoje društvene nemoći često postaju bolećivo romantični. Naša šansa počinje već sada. Mi već sada možemo utjecati na to da ostvarivanje industrijskog načina života izbjegne bar dio onih drama i neljudskih ponora otuđenosti u kojima se našlo drugdje. Napokon, priroda društvenih odnosa i dominantnih vrednota naše sadašnjosti morala bi to dopustiti i olakšati. Samo u tom smislu možemo govoriti o primijenjenoj etnologiji — ne u onom smislu kada ona postaje služavka i servis različitih planerskih disciplina (ekonomskih, urbanističkih itd.) ili čak argument u raznim političkim razračunavanjima.

Neki smatraju da je etnologu da bi »djelovao« dovoljno prezentirati javnosti svoje znanstvene rezultate. Međutim, to se po mom mišljenju samo po sebi razumije budući da znanost nikada nije bila samoj sebi svrha. Radi se o tome da etnologija danas, ukoliko se opredijeli među ostalim i za istraživanje suvremenih pojava u kulturi i za kritičku znanstvenu metodu, treba u javnost istupiti s razrađenom teorijskom koncepcijom. To je preduvjet da etnolozi postanu ravnopravni članovi znanstvenih timova u raznim empirijskim, interdisciplinarnim istraživanjima, te da njihovi suradnici iz srodnih disciplina budu načistu što su zapravo interes, predmet i metode suvremene etnologije.

Kada kulturološke analize ne budu više podređene ekonomskim, sociološkim ili politološkim, nego postanu ravnopravan donosilac društveno korisnog ploda, tada će i u sferi planiranja i u sferi primjene znanstvenih rezultata etnologija postati emancipirana.

Citirana literatura

- Althusser, Louis
— **Pour Marx**, Maspero, Paris 1965.
- Berger, Allen
— **Structural and Eclectic Revisions of Marxist Strategy: A Cultural Materialist Critique**, »Current Anthropology«, 17, 1976, 2, 290—305.
- Friedman, Jonathan
— **Marxism, structuralism and vulgar materialism**, »Man«, 9, 1974, 444—469.
- Godelier, Maurice
— **Objet et méthodes de l'anthropologie économique**, »L'Homme«, V, 1965, 2.
— **Système, structure et contradiction dans le Capital**, »Temps Modernes«, 1966, 824—864 (a).
— **Rationalité et irrationalité en économie**, Maspero, Paris 1966 (b).
— **Horizon, trajets marxiste en anthropologie**, Maspero, Paris 1973.
— **Modes of production, kinship and demographic structures**, 3—27, u knjizi **Marxist Analyses and Social Anthropology**, ur. M. Bloch, Willey, New York 1975.
- Goode-Hatt
— **Metodi socijalnog istraživanja**, Vuk Karadžić, Beograd 1966.
- Harris, Marwin
— **The Rise of Anthropological Theory**, Crowell, New York 1968.
— **Odgovor na Heinenov članak**, u »Current Anthropology«, 16, 3, 454—456.
- Heinen, H. Dieter
— **On Cultural Materialism, Marx and the »Hegelian Monkey«**, »Current Anthropology«, 16, 1975, 3, 450—453.
- Sahlins, Marshall
— **Stone Age Economics**, Aldine, Chicago 1972.
- Supek, Rudi
— **Marksizam i problem metode u sociologiji**, »Pregled«, 1961, 2, 105—123.
- Sušnjić, Đuro
— **Kritika sociološke metode**, Gradina, Niš 1973.
- Vidich, Arthur
— **Antropologija u modernom svijetu**, »Revija za sociologiju«, 1974, 1.

Olga Supek-Zupan

FROM THEORY TO PRACTICE AND BACK

The possibility of a Marxist approach in ethnology

Summary

This essay in methodology of cultural analysis is written primarily because there is an acute need felt in Yugoslav ethnology for explicitly stated theoretical and methodological views. The traditional common-sense distinction between those ethnologists »who theorize« and those »who do field-work« is refuted here, and proved to be completely unfounded theoretically. It is pointed out that scientific research must be a continuum, an identity of substance uniting discrete parts of the research process. Thought and practice, that is, the work at the writing desk and the work in the field, are mutually determined in all phases of cultural analysis.

The author has deliberately restricted her present discussion to the theory and practice of scientific research itself, and thus these terms are to be understood primarily as methodological. The time sequence implied by the title (»from... to... and back«) relates only to the actual process of scientific work and succession of its phases in time. In no ways should it be understood as a principle or characteristic of cognition. Also, the author has chosen to leave for some other time the discussion of the relation between ethnological theory and social praxis.

The first part of the paper deals with several theoretical problems that stand in the focus of Marxist anthropologists' disputes today, such as: concentrating the research on man as a creative being and his relationship with the social and natural environments; the problem of infra-structure/super-structure, dialectics and determinism; the relation of subjective and objective, emic and etic concepts; »objectivity«, values and the criterion of truth; the ontological and social unity of theory and praxis. In connection with these unsettled questions, the ideas of the French Marxist-structuralists and of the American cultural-materialists are introduced. Both groups are hardly known in the Yugoslav ethnological circles.

The second part of the article represents an attempt to operationalize some of the theoretical conclusions from the first part, as well as to emphasize their importance for Yugoslav ethnology and methods of research. For one thing, an ethnologist who is concerned with the current cultural processes should consider his »field« to comprise not only the locality which he studies intensively, but also the global societal structure of which »his« locality is only a partial realization. Of course, for more complex projects interdisciplinary cooperation will be necessary. For another thing, to get into different levels of reality (factual, normative, imaginary) of the people or the cultural process under study, the method of participant observation should be introduced along with the usual one of frequent, but short, »visits« to the field. This method will also make it easier to distinguish the emic and etic aspects of reality.

Among other things, it is emphasized in this part of the article that theoretical concepts must be generative, i. e., capable of being modified and reconstructed while the fieldwork is still going on, in order to better explain the facts which are being discovered. The practice of most Yugoslav ethnologists to work with firmly structured questionnaires often yields insignificant result in terms of theoretical improvement.

Finally, the concluding section offers an illustration: a description of the methodology and strategy of an empirical research project. The object of that study was community life in a small area of Detroit, Michigan. The work is by no means exemplary. Rather, it is the most recent research experience of the author, in which she took part as a graduate student in anthropology at the University of Michigan. It served as a basis for a posteriori thoughts on methodology and theory, some of which are developed in this article.